

ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ:

Сучасний стан та перспективи

Вячеслав ЛИТВИНЕЦЬ,
кандидат
юридичних наук

Відумерла спадщина — новела цивільного законодавства

У Цивільному кодексі України (далі — ЦКУ), що набув чинності з 1 січня 2004 року, з'явилася багато новел, серед яких слід виділити і появу такого поняття як «відумерла спадщина». Згідно з ст. 1277 ЦКУ, спадщина може бути визнана в судовому порядку відумерлою у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. Розгляд у суді справи про визнання спадщини відумерлою відбувається лише після спливу одного року з часу відкриття спадщини та подачі заяви органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

До 1 січня 2004 року відповідно до ст. 555 Цивільного кодексу УРСР передбачався інший суб'єкт, який отримував спадкове майно у разі, якщо у спадкодавця не було спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, спадкоємці відмовилися від спадщини, були позбавлені права на спадкування або жоден із

спадкоємців не прийняв спадщини, — це держава. Причому для підтвердження права держави на спадщину не вимагалася прийняття рішення суду.

Справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судами загальної юрисдикції в окремому провадженні. Реалізація процедури визнання спадщини відумерлою передбачена главою 9 розділу IV Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), який набув чинності з 1 вересня 2005 року. Зокрема, ст. ст. 274, 275, 277 ЦПК України закріплено, що заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. У заяві про визнання спадщини відумерлою повинно бути зазначені відомості про час і місце відкриття спадщини, майно, що складає спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття.

Що стримує органи місцевого самоврядування ініціювати питання відумерлої спадщини?

Хоча чинним законодавством України закріплено можливість визнання спадщини відумерлою, проте існують стримуючі фактори, що не сприяють ефективному використанню органами місцевого самоврядування цих положень. Серед них слід виділити такі:

- неможливість застосувати процедуру визнання спадщини відумерлою через відсутність фахових знань по складанню і подачі заяв про визнання спадщини відумерлою у переважній більшості представників органів місцевого самоврядування, особливо в сільській місцевості;
- законодавча неврегульованість питання щодо суб'єктів, що мають право отримувати витяги зі Спадкового реєстру. Орган місцевого самоврядування не має можливості самостійно отримати інформацію про факт прийняття чи неприйняття спадщини, видачу свідоцтв про право на спадщину. Відповідно до п.3.4. Положення про спадковий реєстр, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 року №1810/5, державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси, які мають доступ до Спадкового реєстру, видають зі Спадкового реєстру інформаційну довідку про наявність (відсутність) посвідченого заповіту, спадкового договору, заведеної спадкової справи та виданого свідоцтва про право на спадщину на письмовий запит суду, прокуратури, органів дізнання і досудового слідства у зв'язку з цивільними, господарськими, адміністративними або кримінальними справами, справами про адміністративні правопорушення, що перебувають у провадженні зазначених органів. Водночас за плату витяги зі Спадкового реєстру надаються будь-якій особі у разі пред'явлення нею свідоцтва про смерть або іншого документа, що підтверджує факт смерті заповідача, спадкодавця. Таким чином, фактичне отримання достовірної інформації про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття можливо лише на запит суду після подачі органом місцевого самоврядування до суду заяви про визнання спадщини відумерлою, в якій відсутнє письмове доказування даних відомостей, як це передбачено в ст. 275 ЦПК України;
- необхідність сплати органом місцевого самоврядування судового збору при подачі до суду заяви про визнання спадщини відумерлою. Відповідно до ст.4 Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 року №3674-VI, що набув чинності 01 листопада 2011 року, ставка судового збору за подачу до суду заяви у справах окремого провадження встановлена у розмірі 0,1 мінімальної заробітної

плати, тобто станом на 01.01.2012 року становить 107,3 гривень.

Слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» від 22.09.2011 року № 3795-VI, що набув чинності з 16.10.2011 року, подача до суду заяви про визнання спадщини відумерлою визнана обов'язком органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. Механізм відповідальності за невиконання цього обов'язку чітко не передбачений, однак згідно з ч.2 ст.75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада у будь-який час може достроково припинити повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування, якщо вони порушують Конституцію або закони України, обмежують права і свободи громадян, не забезпечують здійснення наданих їм законом повноважень.

Найактивніші суб'єкти в процесі визнання спадщини відумерлою — органи прокуратури

Аналізуючи судову практику, бачимо, що сьогодні найактивнішими суб'єктами в процесі визнання спадщини відумерлою є не органи місцевого самоврядування, а органи прокуратури. Заяви прокурорів та їх заступників подавалися з метою захисту інтересів територіальних громад у таких варіаціях:

- 1) в інтересах держави в особі сільської ради;
- 2) в інтересах територіальної громади відповідної сільської ради;
- 3) в інтересах відповідної сільської ради.

Доцільно згадати, що відповідно до ст.ст. 5, 36-1 Закону України «Про прокуратуру» до функцій прокуратури віднесено представництво інтересів громадянина або держави в суді. Підставою представництва у суді інтересів держави є наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів внаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або з державою. Оскільки чинним законодавством не передбачено представництво прокурором інтересів органів місцевого самоврядування, то заяви прокурорів в інтересах відповідних територіальних громад (сільських рад) про визнання спадщини відумерлою в багатьох випадках поверталися, залишалися без розгляду судами. Найчастіше таке траплялося, наприклад, у Полтавській та Вінницьких областях.

Інші ж суди, визнаючи прокурорів суб'єктами подачі заяв про визнання спадщини відумерлою, посилалися на Рішення Конституційного Суду

України від 8 квітня 1999 року №-рп/ 99, згідно з яким прокурор або його заступник в кожному конкретному випадку самостійно визначає і обгрунтовує у позовній заяві в чому саме відбувалося порушення матеріальних або інших інтересів держави, обгрунтовує у позові необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. Крім того, під поняттям «орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах» відповідно до зазначеного Рішення Конституційного Суду України мається на увазі орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, якому законом надано повноваження органу виконавчої влади.

Для аналізу кількісних показників визнання спадщини відумерлою на розпайовані землі сільськогосподарського призначення в Україні загалом та в розрізі областей було проаналізовано доступні для огляду судові рішення з даного предмету станом на 01.08.2011 року, які включені до Єдиного державного реєстру судових рішень відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 №3262-IV.

Слід зауважити, що рішення місцевих загальних судів на постійній основі почали вноситися до Єдиного державного реєстру судових рішень з 01.01.2007 року. До того ж всупереч ч.3 ст.3 Закону України «Про доступ до судових рішень» до Єдиного державного реєстру судових рішень з різних причин не включені усі судові рішення судів загальної юрисдикції. Однак враховуючи, що визнання спадщини відумерлою згідно з ст.1277 ЦКУ було новацією, то в перші роки її запровадження реального втілення на практиці не відбувалося. З урахуванням вищенаведених обставин орієнтовний розмір земель, що визнані в Україні в судовому порядку відумерлими, протягом 2004–2011 років становить 20 000 – 50 000 га. На жаль, Держземагентство не повідомляє офіційної статистики щодо відумерлих земель.

Таблиця

ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

№ п/п	Назва адміністративно-територіальної одиниці	Кількість заяв органів місцевого самоврядування про визнання спадщини відумерлою, шт.	Площа земель, визнаних відумерлими за заявами органів місцевого самоврядування, га	Кількість заяв органів прокуратури про визнання спадщини відумерлою, шт.	Площа земель, визнаних відумерлими за заявами органів прокуратури, га	Кількість заяв загалом, шт.	Площа земель загалом, га
1	Автономна Республіка Крим	2	6,3	–	–	2	6,3
2	Вінницька область	9	15,6	66	176,1	75	191,7
3	Волинська область	–	–	1	3,5	1	3,5
4	Дніпропетровська область	152	917,5	68	411,5	220	1329,0
5	Донецька область	13	56,3	–	–	13	56,3
6	Житомирська область	78	276,9	–	–	78	276,9
7	Закарпатська область	–	–	–	–	–	–
8	Запорізька область	98	430,8	326	2361,5	424	2792,3
9	Івано-Франківська область	1	1,0	61	90,7	62	91,7
10	Київська область	1	3,6	28	86,1	29	89,7
11	Кіровоградська область	82	526,2	328	1763,3	410	2289,5
12	Луганська область	30	284,2	52	437,2	82	721,4
13	Львівська область	3	3,8	–	–	3	3,8
14	Миколаївська область	33	160,8	141	1076,3	174	1237,1
15	Одеська область	21	78,5	5	16,3	26	94,8
16	Полтавська область	79	377,8	360	1411,5	439	1789,3
17	Рівненська область	7	24,9	3	8,9	10	33,8
18	Сумська область	3	9,6	300	1425,6	303	1435,2
19	Тернопільська область	–	–	–	–	–	–
20	Харківська область	118	808,8	22	147,0	140	955,8
21	Херсонська область	79	348,0	208	1292,3	287	1640,3
22	Хмельницька область	–	–	162	419,5	162	419,5
23	Черкаська область	5	13,5	409	1114,5	414	1128,0
24	Чернівецька область	1	1,6	3	4,8	4	6,4
25	Чернігівська область	10	41,2	150	804,5	160	845,7
Загалом по Україні		825	4386,9	2693	13051,1	3518	17438,0

Чому держава автоматично не набуде в державну власність очікуваний розмір відумерлих земель?

Відповідно до ст.14 Закону України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» право комунальної власності на землю повстичується державним актом. Таким чином, наразі право комунальної власності на землю, в тому числі отриманої шляхом визнання спадщини відумерлою, не формалізовано у зв'язку з відсутністю посвідчення відповідними державними актами, форма якого не

встановлювалася Кабінетом Міністрів України. Разом з тим, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державний земельний кадастр» з 01 січня 2013 року ст.14 Закону України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» буде виключено, що є позитивним для належної реєстрації та набуття права власності територіальної громади на землю.

Водночас згідно з Прикінцевими положеннями законопроекту «Про ринок земель» № 9001-д від 19.07.2011 року, що наразі розглядається Верховною Радою України, запропоновано внести зміни до ст.1277 ЦКУ, встановивши, що спадщина, визнана судом відумерлою на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, розташованих за межами населених пунктів, переходить у власність держави. Але водночас територіальні громади обмежені в отриманні у власність, у випадку визнання спадщини відумерлою на землі сільськогосподарського призначення, навіть в межах населеного пункту. У зв'язку з цим, вищенаведеним законопроектом пропонується, що у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття суд визнає спадщину відумерлою за заявою відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини (крім земельних ділянок сільськогосподарського призначення), а щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих за межами населених пунктів, — за заявою відповідної місцевої державної адміністрації за місцем розташування земельної ділянки.

Таким чином, при прийнятті вищенаведених змін до ст.1277 ЦКУ територіальні громади сіл, селищ, міст фактично будуть позбавлені права на набуття земель сільськогосподарського призначення, що були отримані власниками земель при паюванні земель колективних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій, приватизації земель державних підприємств. Натомість держава в особі відповідних органів набуватиме право власності на відумерлі землі.

Держземагентством вже підраховано скільки земель може отримати держава у свою власність при визнанні спадщини відумерлою на землі сільськогосподарського призначення. Так, Голова Держземагентства України Сергій Тимченко в інтерв'ю газеті «Дзеркало тижня» від 07.10.2011 року зазначив, що з запровадженням ринку земель у державну власність перейде 1,8 мільйона гектарів відумерлої спадщини.

Слід відмітити, що Держземагентство не приводить жодних офіційних статистичних показників, які б обґрунтували ймовірне набуття в державну власність саме 1,8 млн га земель в якості визнання спадщини відумерлою. Слід враховувати, що не вся непереоформлена спадщина є відумерлою. Згідно з Главою 89 ЦКУ оформлення права на спадщину здійснюється шляхом видачі нотаріусами свідоцтва про право на спадщину. Згідно з ч.1 ст.1297 ЦКУ спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому

свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. Однак жодних максимальних строків за зверненням до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину не передбачено. Різні причини, в тому числі фінансові, бюрократичні, призводять до того, що масовими є випадки прийняття спадщини спадкоємцями, але неотримання свідоцтва про право на спадщину. В такому разі такі непереоформлені спадкоємцями землі не можуть бути визнані відумерлими.

Для набуття у державну власність 1,8 млн га земель як відумерлих має бути близько 450 000 померлих власників земель сільськогосподарського призначення, у яких відсутні спадкоємці, з урахуванням фактору майбутнього продажу сільгоспземель з 1 січня 2013 року за умови прийняття Закону України «Про ринок земель» й стимулювання спадкоємців належним чином оформлювати свої спадкові права. Враховуючи об'єктивні обставини щодо спадкування земель сільськогосподарського призначення, судову практику щодо розміру земель, визнаних відумерлими в судовому порядку за період з 01.01.2007 до 01.08.2011 року, у разі прийняття змін до ст.1277 ЦКУ щодо набуття у державну власність земель сільськогосподарського призначення, при визнанні спадщини відумерлою, Держземагентству та іншим органам державної влади слід орієнтуватися на інші кількісні показники щодо можливого набуття у державну власність земель сільськогосподарського призначення. На нашу думку, розмір земель, що може бути визнано відумерлими протягом 2013–2017 років, становитиме 150-200 тис. гектарів.

Також Держземагентством повинно бути враховано, що навіть при внесенні змін до ст.1277 ЦКУ, ці 0,15-0,2 млн га земель не стануть автоматично державною власністю. Спадщина визнається відумерлою в судовому порядку. Тому для набуття у державну власність даних земель відповідним органам державної влади та органам прокуратури слід буде подати до місцевих загальних судів близько 37 000 – 50 000 заяв про визнання спадщини відумерлою.

Таким чином, після внесення змін до ст.1277 ЦКУ держава не набуде автоматично в державну власність очікуваний розмір земель, про який наразі йде мова. Водночас декларативне спрямування законопроекту «Про ринок земель» в інтересах територіальних громад сіл, селищ насправді призведе до фактичного обмеження їх права на набуття у власність земель сільськогосподарського призначення при визнанні спадщини відумерлою. Набуття у державну власність певної кількості земельних ділянок сільськогосподарського призначення при визнанні спадщини відумерлою, що будуть розпорощеними по всій території України, не буде вирішальним фактором в формуванні державою ролі активного учасника ринку земель сільськогосподарського призначення, але водночас призведе до відлучення територіальних громад і відповідних рад від вирішення земельних питань, що завжди були предметом активної участі місцевих жителів.